

dominanciájuk, a történet különböző pontjain. A galaxis koncepciója az első vitában leginkább a modernizáció, a másodikban egyértelműen a birodalmi dominanciája mellett foglal állást. Mint a modernizációs paradigma hívei általában, Kalmár is nagyon dinamikus történetet alkot. Olyannyira, hogy arról, ami változatlan, merev és zárt volt és maradt ebben a rendszerben, nagyon keveset beszél. Pedig a végkifejlet, éppen mert elfogadjuk a korporatizálódásról szóló javaslatot, nemigen érthető meg a diktatórikus elemekkel, vagy általában a változtatástól irtózó konzervatívizmussal való konfliktusok és konfrontációk nélkül. Meglehető, ezek az elemek legkisebb számban és arányban az elitek csúcsain találhatók; a változatlan és változtathatatlan *kultúrája*, netán *civilizációja* szegült ellen. Pont ezt szokták a túlélés elhalasztott esélyének tartani.

Kalmár Melinda könyve terjedelme ellenére nem enciklopédia; noha ún. pozitív adatok hatalmas tömegét mozgatja, rendje látszólag lineáris és kronologikus, mégsem tankönyv, amely kanonizált tudást foglalna össze. Ez a könyv egy történet, nagyszabású vízió, egy világot meghatározó jelenség megragadásának átfogó kísérlete, amelynek fő intenciója a szovjetrendszer reflexiója a külvilágra, időnként a birodalmi periféria sajátos alkalmazkodásának és reflexióinak fénytörésében. A történet íve, dinamikája, belső arányai és feszültsége mind egységes befogadást feltételez – és remélhetően tudományos vitát vált ki. És bár a szerző több mint két évtizede dolgozott művén, épp a megjelenés, 2014 tavasza egészen sajátos aktualitást kölcsönözött mondandójának. Az orosz galaxis láthatóan új életre kelt, s hajlító erejét katonai-titkosszolgálati erővel a régi módon kombinálva próbálja visszaszerezni egykor volt belső birodalmát. A *mi* térségünk egyelőre még nincs a célkeresztben, de ki tudja... Az ideológiával Kalmár szerint csak laza kapcsolatot tartó eszmék, a szocialista-kommunista utópia vonzereje megkopott. Oroszország eszméje ennek híján, úgy tűnt, pusztán a nyers erő, amihez hiába veti be a *nyersanyagot*, csak a (relatív) ínség és erőszak birodalmát kínálja. Ám ha tekintetbe vesszük a nemzeti, korporatív és autoriter megoldások iránti látható vonzalmat, s ennek növekedését a 2010-es években immár nem térségünkben, hanem saját hazánk táján, akkor az aktualitás egyenesen *félelmetes*.

Rainer M. János

Varga Zsuzsanna

AZ AGRÁRLOBBI TÜNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSA AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS IDŐSZAKÁBAN

Gondolat Kiadó, Budapest, 2013. 296 o.

„Úgy tűnik, hogy a magyar reformból nem vált *nagy* történettudományi téma.” (Rainer M. János: Kádár János, a „reformer” In: *Uő: Bevezetés a kádárizmusba* 1956-os Intézet – L’Harmattan, Bp. 2011. 187. – kiemelés az eredetiben – P.I.). Rainer M. Jánostól származik e határozott, szabatos, mégis megengedő kijelentés 2007-ből. Szavait nem tette érvénytelenné az azóta eltelt bő fél évtized, hiszen ha búvópatakként, hivatkozási pontként, megemlíthető fogalomként fel is bukkan a kádári reform, elsősorban nagyobb összefoglalókban, nagy, önálló téma tényleg nem vált belőle. Ezt a képet erősíti a korszakról szóló egyik legfrissebb összeállítás, a kolozsvári Korunk különszáma, amelyben ugyan számos érdekes tanulmányt olvashatunk erről az időszakról, de reform ezek egyikének sem képezte tárgyát. (A Kádár-korszak (és) történetei *Korunk* 2013. október)

Kétségkívül komoly változás ez, hiszen az 1980-as évtized végén még úgy tűnhetett, hogy a reform diskurzusa meghatározó jelentőségre tesz majd szert a magyar történetírásban. Annak okaival, hogy ez végül miért nem így történt, jelen írásomban nem kívánok foglalkozni, csupán még egy párhuzamos jelenségre szeretnék utalni. Nem csak a Kádár-korszakbeli reform, hanem az oly sokáig nagy népszerűségnek örvendő agrártörténet is jelentősen háttérbe szorult az utóbbi évtizedekben, holott korábban — nem kis mértékben az ország paraszti jellegének köszönhetően — nagy népszerűségnek örvendett. Ezzel ellentétben az 1970-es évek végétől, az 1980-as évek elejétől fogva rendkívül öröndetes módon megnőtt az érdeklődés a hazai polgárság és polgárosodás, és ezzel szoros összefüggésben az urbanizáció társadalomtörténete iránt. (Gyáni Gábor: *Bevezetés* In: *Uő: Az urbanizáció társadalomtörténete* Korunk – Komp-Press, Kolozsvár, 2012. 5.)

Ilyen előzmények után mindeképpen az újdonság erejével hat egy olyan kötet, amely a két előbb említett témát összekapcsolja, vagyis agrártörténeti nézőpontból vállalkozik a kádári reform egy résztemájának a feldolgozására. Azért is fontos vállalkozás ez, mivel mindkét téma nyel-

vezete és módszertana megújításra vár, így egy friss szemléletű, ötletes munka komoly historiográfiai jelentőséggel bírhat. A most bemutatandó monográfia szerzője, Varga Zsuzsanna eddigi szakmai életútja alapján joggal vállalkozhatott a kötet elkészítésére. Több mint egy évtizedet felölelő kutatómunka, számos színvonalas tanulmány publikálása után joggal érezte, hogy elérkezett az idő arra, hogy önálló kötetben foglalja össze eredményeit. Az agrárlobbi történiáját tárgyaló munkája bizonyos értelemben folytatója és kiegészítője első könyvének, amely az agrárreformok elindulásáig értékelte a Kádár-korszak parasztpolitikáját. (Varga Zsuzsanna: *Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956–1967*. Napvilág, Bp. 2001.)

A balzaci ihletésű címet követően hat nagy fejezetben tekintette át a szerző az agrárlobbi történiáját, vagy talán pontosabb úgy fogalmaznunk, hogy hat nagy fejezetben szölt az 1953 és 1989 közötti magyar agrártörténet egyes fontos kérdéseiről. A Bevezetőben arról olvashatunk, hogy milyen szempontok alapján és milyen módszertan segítségével vállalkozott Varga Zsuzsanna a téma feldolgozására. Kicsit talán evidenciának tűnhet, de mégis fontos hangsúlyozni, hogy az alapállás, vagyis a Kádár-korszak társadalmának tagoltsága, a rejtett érdekviszonyok, az állami források újraelosztásáért versengő csoportok meglétének felismerése mennyire lényeges. Hiszen a finommozgások ábrázolása, a leplezett erőviszonyok a feltérképezése révén nyerhetünk valós képet az önmagát monolit egységnek feltüntető politikai rendszerről. Varga Zsuzsanna saját bevallása szerint elsősorban politikátörténeti ábrázolásra törekedett, amely szemlélet rokonítja munkáját a politológia vagy a politikai szociológia törekvéseivel.

A munka centrumában az agrárlobbi fogalma szerepel. Azonban ennek tartalmát, jellemzőit eléggé röviden fejt ki a szerző. Annyit tudhatunk meg, hogy ez egy ágazati nyomásgyakorló csoport volt, amelynek létezett egy 20–30 főből álló „vezérkara”, ahová országos párt- és kormányzati szervek vezetői tartoztak, élükön Erdei Ferencsel és Fehér Lajossal. Ezen túl kialakult egy „talapzat” is, amelyet a tsz-elnökök, állami gazdasági igazgatók, járási- és megyei pártvezetők, egyetemi oktatók, újságírók alkottak. Az ő számukat nagyjából 1500–2000 főre teszi a szerző. Alaptézise szerint az agrárlobbi közvetítő szerepet játszott a „hatalom és parasztság között.” Ez a megállapítás így kissé pontatlan, legfeljebb a talpazathoz sorolható szereplőkre igaz. Hiszen elég nehéz azt állítani, hogy Fehér Lajos vagy éppen Nyers Rezső, vagy a nyolcvanas évekbeli PB-tag Szabó István nem tartozott volna a legszűkebb hatalmi elithez. Kérdés, hogy a nyugati demokráciára, a plurális politikai életre alkalmazott lobbifogalom használható-e egy az egyben a Kádár-korszak viszonyaira. Hiszen egy nagyvállalat manapság másként érvényesíti érdekeit, mint a tervidőszakokban az állami beruházási forrásokért harcoló politikai bizottsági tag. Varga Zsuzsanna saját maga is rávilágít erre a különbségre, mégis fenntartja azt a nézetét mintha az agrárlobbi csupán közvetítő csatornaként szolgált volna. Termékeny összehasonlítási lehetőség nyílt volna a szerző számára, ha visszanyúl a magyar történelem korábbi korszakaihoz. Érdekes lett volna párhuzamba állítani a századforduló agrárius elitjének és a szocialista agrárlobbinak az alapvonásait. Mindkét csoport nagyüzemi érdekeket képviselt, a hatalom részét képezte, vagyis lehet, hogy nem is annyira új jelenségről van szó.

A szerző felveti annak lehetőségét, hogy témáját szociológiai szempontból is lehetne vizsgálni, például milyen társadalmi közegekből származtak az agrárlobbi tagjai, milyen végzettséggel rendelkeztek, milyen szakmai/politikai karriert futottak be. Ezt a vizsgálati szempontot elvetette Varga Zsuzsanna, amit csak sajnálni lehet, hiszen egy olyan tevékenységet, amelynek lényege az informális, igen nehezen lehet szociológiai elemzések nélkül megragadni. Szerencsére ő sem érvényesítette következetesen ezt a döntését, mivel például a hálózatelemzés segítségével nagyon szépen rajzolta fel a kollektivizálás után felálló agrárlobbi horizontális és vertikális tagoltságát. Ezek a munka legkimunkáltabb, legértékesebb eredményeket hozó fejezetei.

Bár a mű sokrétű és alapos levéltári kutatómunka nyomán született meg, mégis komoly hiánynak tartom, hogy a szerző nem elemezte az 1956-os Intézet Oral History gyűjteményében található vezetői interjúkat, amelyeket az agrárlobbi „talapzatához” tartozó szereplőkkel készítek. A termelőszövetkezeti elnökökkel és állami gazdasági szakemberekkel folytatott beszélgetések gazdag példatárát nyújtják az informális hatalomgyakorlás és érdekérvényesítés, mondhatnánk nem egy esetben kézi vezérlés mindennapos gyakorlatának. Vagyis annak, ami a párt- és kormányzati iratokból nem, vagy csak felettébb korlátozottan olvasható ki, de igazán érdekes az agrárlobbi történetében.

A kötet Nagy Imre első miniszterelnökségétől számítja az agrárlobbi megszerveződését. Igen aprólékosan és pontosan mutatja be azt a folyamatot, ahogyan a miniszterelnök programot alkotott és e köré tömörítette a korabeli agrárius szereplőit. Már ebben a részben és a későbbiek-

ben is olvasható több fontos részlet, amely segíti a korszak megértését. Így például megtudhatjuk kítől ered a nagy népszerűsége szert tett mechanizmus kifejezés, illetve azt is, hogy az 1957 nyarán kibocsátott Agrárpolitikai Téziseket több évtizeden át tényleges programnak tekintették az agrárlobbihoz tartozók. Ezek a megállapítások azért fontosak, mert Varga Zsuzsanna rávilágított arra, hogy a párthatározatok dzsungelében is ki lehet hámozni a lényegét, rá lehet lelteni a szereplőket valóban motiváló döntésekre. Hiszen egy határozat, vagyis politikai program nem attól legitím, hogy visszavonják vagy sem, hanem attól milyen mértékben azonosulnak vele, teszik magukévá a társadalom meghatározó csoportjai. Elsősorban ezen információk révén juthatunk közelebb a kádári hatalomgyakorlás megértéséhez, a korabeli politika társadalomtörténetének magyarázatához. Hasonlón fontos észrevételei a szerzőnek, amikor a túlburjánzó állami és pártapparátuson belül meglegli azokat az intézményeket, amelyek a meghatározó döntéseket formálták. Gondolok itt az Erdei Ferenc vezette Agrárgazdasági Kutatóintézetre, amelynek jelentőségét nagyon árnyaltan mutatja be a kötet.

Erdei szerepéről — egyébként teljes joggal — sok szó esik, de itt is maradtak kiaknázatlan lehetőségek. Hosszan idézi Varga Zsuzsanna az egykori népi írónak egy 1958-as beszámolóját, amelyet a nagykovácsi tsz-vezetőkkel való találkozásáról készített. Itt érdemes lett volna rámutatni arra, hogy Erdei mennyire más nyelvet beszélt, mint a pártapparátus többségének zsargonja. Talán ebben lehetett az agrárlobbi sikereinek egyik titka is: több olyan személyt is magához vonzott, akik nem vagy csak korlátozottan használták az apparat-speak-et (Lengyel László nyomán), így jobban és hitelesebben le tudták írni, meg tudták ragadni a parasztság és a mezőgazdaság állapotát. Ennek jelentőségét nem becsülném alá, hiszen a politika — még a diktatúrákban is — döntően nyelvpolitikai küzdelem, nem véletlen, hogy akár Nagy Imre, akár Mihail Gorbacsov fellépése új kommunikációval társult. Bizonyos mértékig Varga Zsuzsanna is hangsúlyozza mindezt, például amikor a szovjet példa hazai értelmezését mutatja be. Még az ilyen egyértelműnek tűnő frázisok is eltérő értelmezésekre adtak módot, így érvként szolgálhattak a gyorsabb vagy lassabb ütemű téveszesítés mellett érvelőknek.

A kötet egy másik, sajnos nem teljesen átgondolt és következetesen végigvitt vizsgálati szempontja volt az agrárlobbi kommunikációjának vizsgálata. Napjaink rendkívüli mértékben mediatisztált közege határozottan ösztönöz minket, hogy megkeressük azokat a kommunikációs csatornákat és módszereket, amelyeken keresztül a hatalom eljutatta üzeneteit akár a téveszekben dolgozó gyalogmunkások és traktorosok számára is. Ezt részben a sajtó, részben az informális találkozók (zárszámadási vacsorák, tsz-közgyűlések) révén tudták a hatalom képviselői megtenni. Ebből adódóan érdemes feltenni a kérdést, hogy a pártakadémiai előadások, a hosszadalmas és eléggé unalmas párthatározatok szövegei valóban orientálták-e akár az apparátus ilyen-olyan rangú tisztviselőit, nem is szólva a rajtuk kívül állókról? Ez iránt a recenzensnek határozott kétségei vannak.

Sokkal célravezetőbbnek tartom azt az eljárást, amelyet Varga Zsuzsanna is választott, így például a Magyar Rádió falusi hallgatók számára sugárzott műsorainak elemzését. Ezt érdemes lett volna kiegészíteni a korszak vitathatatlanul legnépszerűbb falusi sajtótermékének, a Szabad Földnek és a megyei napilapok évfolyamainak az analízisével is. Emellett megemlíthetjük az ekkoriban még népszerű Kincses Kalendáriumokat, az egyre terjedő televíziót, a nagy népszerűségnek örvendő filmművészetet. Ezek bizonyosan sokkal erőteljesebben és hatásosabban tudtak — akár nem is olyan leplezett — politikai üzeneteket közvetíteni, mint a poros brosrúrák tömegei.

A Lobbiharcok címet viselő fejezet a munka legkiérleltebb része, amely nagyon alaposan, pontosan, érthetően ábrázolja azt a konfliktus sorozatot, amely a politikai vezetés különböző csoportjai között zajlott. Megkockáztatom, hogy akár ez az egyetlen fejezet - alaposan kibővítve - önmagában is könyvtémává nőhetne volna ki magát. Nagyon világosak a szerző céljai, az ágazatnak ábrázolt politikai küzdelem beszédes cáfolata a monolit és egységes pártvezetés hamis képének. A szerző részletesen bemutatja milyen eredményeket ért a mezőgazdasági termelésben az agrárlobbi, hogyan konvertálta át mindezt politikai tökévé, s miként válhatott az ideológiától aránylag távol eső terület is eszmeinek álcázott harcok színterévé. Varga Zsuzsanna világos és pontos okfejtéséből látható hogyan változott a magyar agrárreformok megítélése a szovjet politika vezetés köreiben, és miként hatott a véleményük az itteni belpolitikai harcokra, Fehér Lajos bukására és Biszku Béla átmeneti sikerére.

A Vesztesre állva cím alatt az agrárlobbi átmeneti téveszesítését mutatja be a szerző, főként az 1970-es évek második felére összpontosítva. Itt nem elsősorban az agrárlobbi csúcán lévő szereplőkről esik szó, hanem a „talapzat”-ról, elsősorban a termelészövetkezeti vezetők ellen indí-

tott perekről. Ezekben a roppant bonyolult eljárásokban jogi, gazdasági, politikai szempontok keveredtek, s ezt a képet tovább színezték a regionális és az országos politika érdekei. A perek egyszerre villantják fel valamiféle posztsztálinista fordulat lehetőségét, hiszen a sikeres tsz-vezetők elleni leszámolások akár komplett koncepciós eljárásokhoz is vezethettek volna. Varga Zsuzsanna szép számmal sorakoztat példákat az önkényes jogértelmezés, a hatalommal való visszaélés, és a politikai okokból való megfélemlítés eseteire. Azonban az is kiderül elemzéséből, hogy az agrárlobbi programjának helyessége, mondjuk úgy a valóságra szabott volta tette lehetetlenné a reform teljes visszafordítását. A háztáji gazdálkodást érintő megszorításokra a termelők az állatállomány csökkentésével reagáltak, amely a húsellátást veszélyeztette, ez viszont a rendszer legitimációs alapjául szolgáló életszínvonal politikát döntötte volna romba. A szerző nagyon meggyőzően írja le ezt az összetett viszonyrendszert, amely voltaképpen ugyanúgy gúzsba kötötte a következetes reform és a neosztálinista fordulat híveit.

Ugyanakkor szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy a tsz-vezetők elleni perek nagyon alapos mikroszintű vizsgálatot igényelnek, amelyet nyilvánvalóan nem lehet elvárni egy ilyen munka esetén. Mégis feltehető a kérdés, hogy a gazdálkodásban tapasztalható normaszegés nem a rendszer egyik sajátos jellemzője volt-e, nem arról árulkodott-e, hogy az adott körülmények között még a tehetséges vezetők által irányított tsz-ek sem lehetnek sikeresek. Ha viszont a normaszegés lesz az állandó norma, akkor az voltaképpen kikezdi annak a gazdasági modellnek az alapjait is, amelynek keretén belül a korabeli magyar mezőgazdaság élt és létezett. Ez nem érvényteleníti a szerző állításait, de a további kutatások során mindenképpen megfontolandó szempontnak tűnik.

A mű utolsó részében lényegében az 1980-as évek felemás reformjavaslatait tekintette át a szerző, így eléggé lazán kapcsolódott a korábban tárgyalt fejezetekhez. Itt sokkal inkább előkészítő anyagokról, koncepciókról olvashatunk, de sokkal kevesebbet tudhatunk meg arról, hogy mi történt az agrárlobbival a vezetők előregedése folytán, hiszen a tagok átlépték 60. életévüket és lassan nyugdíjba vonultak. Gondoskodtak-e utódokról, kerestek-e újabb szövetségeket, hogyan viszonyult hozzájuk az egyre inkább professzionális menedzserként viselkedő tsz-vezetői elit? Ezekre a kérdésekre sajnos nem leltük meg a választ. A kötet utolsó fejezetében az agrárlobbi csúcán helyet foglaló legfontosabb személyiségek karrierútjának rövid áttekintését találjuk. Itt csupán egyetlen hiba akadt, Márton János agrárközgazdász 2008-ban elhunyt, s ezt nem tüntette fel a szerző.

Ha a könyv egészét tesszük mérlegre, akkor biztosan kijelenthetjük, hogy Varga Zsuzsanna fontos témát választott, lényeges kérdéseket tett fel, közelebb vitt minket annak megértéséhez hogyan működött a politika a Kádár-korszak három és fél évtizedében. A magyar mezőgazdaság átalakulásának nehéz kérdéseit is érintette. A kötet legkiválóbb fejezeteinek az 1970-es évtizedet bemutató részt tartjuk, amikor az agrárlobbi és más politikai csoportok harcát, illetve a tsz-elnökök elleni eljárásokat, a kriminalizálási folyamatokat mutatta be. A szociológiai eszköztár alaposabb felhasználásával, a szerző által is több esetben felvetett vizsgálati szempontok következetes végigvételével még jobb és még maradandóbb monográfia születhetett volna.

Papp István

Garadnai Zoltán

FRANCIAORSZÁG KELETI NYITÁS POLITIKÁJA ÉS A MAGYAR-FRANCIA KAPCSOLATOK TÖRTÉNETE (1963–1968)

A francia „détente-entente-coopération” politika lehetőségei, külső és belső korlátai
Gondolat Kiadó, Budapest, 2013. 397 o.

Franciaország és Közép-Európa viszonya, benne a magyar-francia hivatalos kapcsolatok 20. századi története alapos kutatás tárgyát képi az elmúlt évtizedekben. A téma iránti érdeklődést indokolja többek között a levéltári források jó hozzáférhetősége és gazdag, informatív volta, illetve az a tény, hogy Párizs szerepe az európai kontinensen nemzetközi szerepének fokozatos háttérbe szorítása ellenére sem elhanyagolható. A francia diplomácia iratok nem csupán a bipolá-